

Przeglądy i komentarze

W SPRAWIE BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH NAD TWORZENIEM SIĘ NOWYCH SPOŁECZNOŚCI REGIONALNYCH NA ZIEMIACH ZACHODNICH

I. Wstęp

W wypowiedziach na temat przeobrażeń społecznych na Ziemiach Zachodnich spotykamy się ostatnio z obiegowymi niemal twierdzeniami, że już dokonała się tzw. całkowita integracja osiedlonej i żyjącej tam ludności, a więc — co za tym idzie — że nie ma obecnie specyficznej problematyki socjologicznej Ziemi Zachodnich; badania socjologiczne na tych ziemiach powinny zatem dotyczyć podstawowej problematyki podejmowanej w całym kraju (jak procesy industrializacji, urbanizacji, kultury masowej itd.).

Będąc przeciwnikiem tego rodzaju sformułowań, autor niniejszego artykułu zamierza uzasadnić potrzebę badań nad zagadnieniem tworzenia się nowych społeczności regionalnych na Ziemiach Zachodnich. Autor wyraża przekonanie, że zagadnienie to świadczy zarówno o żywej aktualności dokonywania się w dalszym ciągu procesów integracyjnych na Ziemiach Zachodnich, jak też o specyfice tych procesów na tle problematyki naukowo-badawczej podejmowanej w innych częściach Polski.

II. Socjologiczne pojęcie „regionalizmu”

Zagadnienie badań regionalnych jest ostatnio w polskiej literaturze naukowej żywo dyskutowane. Stało się tematem licznych artykułów, konferencji i dyskusji. Nie obywa się także — jak zwykle w sprawach znajdujących szerszy odźwięk społeczny — bez starć i nieporozumień zarówno w zakresie formułowanych doraźnie pojęć, jak i celów badawczych.

Pojęcie „regionalizmu” ma co najmniej trzy podstawowe znaczenia. Rozumiane jest mianowicie: 1) jako ruch społeczno-kulturalny, 2) jako twórczość artystyczna, 3) jako działalność naukowa. Odróżnienie regionalizmu jako działalności naukowej od wymienionych pozostałych jego postaci w praktyce nie zawsze jest przestrzegane. Stanowi to jedną z pierwszych przyczyn nieporozumień terminologicznych. Drugą, ważniejszą przyczyną są różnice w pojmowaniu regionalizmu przez przedstawicieli poszczególnych dyscyplin naukowych. Przykładowo wymienię tu historyków, etnografów i ekonomistów.

Regionalista-historyk bada np. dzieje poszczególnych środowisk lokalnych, poszczególnych miast, powiatów, dzielnic (prowincji, księstw). W rzeczywistości nie ma prawie historyka, który by przez jakiś przynajmniej okres swego życia nie prowadził badań regionalnych. Nie ma też zasadniczej różnicy w metodzie badań historyka zajmującego się dziejami ogólnymi a historyka-regionalisty. Miano regionalisty określa bowiem głównie zasięg przestrzenny przedmiotu badań.

Etnograf koncentruje swoje zainteresowania na tzw. regionalnej kulturze ludowej powstałej w minionych wiekach, w okresie przestrzennej, społeczno-politycznej i kulturalnej izolacji ludności wiejskiej. Bada zachowane do dziś relikty wytworzonej wówczas w różnych skupiskach wiejskich kultury ludowej, interesu-

jąc się przy tym przekształcaniami, którym ta kultura podlegała w ciągu dziejów oraz jej współczesnymi przemianami.

Ekonomista wychodzi z założenia powiązań geograficzno-gospodarczych określonych terytoriów i wpływu tych powiązań na procesy produkcyjno-konsumpcyjne. Bada funkcje i znaczenie gospodarcze określonych w ten sposób regionów w organizmie gospodarki narodowej, interesuje się zachodzącymi przemianami struktury regionalnej w związku z nowymi odkryciami geologicznymi, rozwojem nowych gałęzi przemysłu itd.

W odróżnieniu od przedstawicieli wymienionych dyscyplin socjolog interesuje się w swoich badaniach regionalnych zagadnieniem społecznych uwarunkowań i nośników odrębności regionalnych. Według amerykańskiego socjologa Oudma, znanego specjalisty w zakresie regionalistyki, regionalizm oznacza studium społeczności regionalnych. Autor zwraca przy tym uwagę, że społeczności regionalne ujmuje on jako funkcjonalne czony większych całości, jako tzw. „składniki i komponenty społeczeństwa”.

III. Socjologiczne pojęcie „regionu”

Mówiąc o pojęciu „regionu” należy przede wszystkim pamiętać o zasadniczej różnicy między „regionem tradycyjnym” a „regionem współczesnym”. Przez „regiony tradycyjne” rozumiemy izolowane zespoły dawnych społeczności wiejskich petryfikujące przez długie wieki własne odrębności kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie w drodze ustnej tradycji. Na izolację przestrzenną i społeczną tych społeczności wpływały dawniej trudności komunikacyjne oraz ograniczenia prawne wsi poddańczych, pozbawiające ludność wiejską możliwości zmiany miejscowości i pozycji społecznej.

Przez „regiony współczesne” rozumiemy zbiorowości ponadlokalne (zespoły lokalnych społeczności wiejskich i miejskich), których członkowie mają świadomość wspólnoty i więzi społeczno-kulturowej i które stawiają sobie za cel wzbogacenie kultury ogólnonarodowej poprzez rozwój własnych wartości. „Regiony” tak rozumiane są instrumentem rozwoju społeczeństwa jako całości. W związku ze zjawiskiem społecznego skracania się odległości między ludźmi (dzięki komunikacji) i rozwojem środków informacji masowej regiony współczesne wykazują tendencję do przestrzennego rozszerzania się oraz do zespalandia się ze strukturą gospodarczo-administracyjną krajów.

IV. Aktualność badań nad zagadnieniem społeczności regionalnych

Wspomnieliśmy już na wstępie, że zagadnienie regionalizmu i badań regionalnych jest ostatnio w Polsce żywo dyskutowane. Wydaje nam się jednak, że problem społeczności regionalnych jest szczególnie aktualny. Decydują o tym przynajmniej dwa elementy: z jednej strony coraz szybciej dokonuje się przekształcanie struktury regionalnej całego kraju, z drugiej — jesteśmy świadkami formowania się całkowicie nowych społeczności regionalnych na Ziemiach Zachodnich. Nie będziemy zatrzymywali się dłużej nad pierwszym z tych zagadnień. Wspomnimy tylko, iż dotyczy ono przemian związanych z budową nowego ustroju społeczno-politycznego, z uprzemysłowieniem, urbanizacją, rewolucją kulturalną, społeczną i przestrzenną ruchliwością ludności itd. Przeobrażenia te zmieniły mapę geograficzno-gospodarczą i kulturalną kraju, zarysowały nowe kształty regionów z nowymi potrzebami i ambicjami kulturalnymi (wystarczy przypomnieć o stale zgłaszanych postulatach niektórych województw w sprawie otwarcia regionalnych uniwersytetów).

Problemem, na który przede wszystkim chcemy zwrócić uwagę i którego znaczenie chcemy podkreślić, jest tworzenie się nowych społeczności regionalnych na Ziemiach Zachodnich.

Dlaczego problem ten nazywamy aktualnym? Mamy tu na myśli przede wszystkim aktualności etapu rozwojowego w procesie formowania się nowych więzi terytorialnych na Ziemiach Zachodnich. Uważamy za słuszne wyodrębnienie trzech najważniejszych rodzajów więzi terytorialnych, wyrażających równocześnie także etapy ich formowania się. Są to: więzi lokalne, więzi regionalne i więzi państwowo-narodowe.

Powstanie więzi lokalnych stanowiło pierwszy niezbędny etap „wrastania” przybyszów w nowe środowisko mieszkalne. Było ono związane z procesem formowania się luźnego początkowo zbioru przybyszów w całość będącą zbiorowością społeczną — nazywaną przez nas społecznością lokalną.

Powstawanie nowych więzi lokalnych na Ziemiach Zachodnich dokonywało się równocześnie z osłabianiem się i zanikaniem więzi lokalnych w stosunku do poprzednich miejsc zamieszkania osadników. Obydwa te procesy warunkowały się wzajemnie: im szybciej i silniej narastały nowe więzi lokalne, tym szybciej zacieraly się i zanikały więzi dotychczasowe i na odwrót — im wolniej i słabiej narastały nowe więzi, tym dłużej i silniej utrzymywały się więzi dawne. W badaniach socjologicznych na Ziemiach Zachodnich ustalono kilka ważniejszych czynników odgrywających rolę w kształtowaniu się tych procesów. Do czynników takich należą: 1) walory fizjograficzno-klimatyczne i kulturalne nowych środowisk, porównywanych przez osadników ze środowiskami ich pochodzenia (stąd różnice w procesach adaptacji i integracji między osadnikami pochodzącymi np. z b. kresów wschodnich, z województw Polski centralnej, z Poznańskiego, reemigrantów z Zachodu itd.), 2) wiek osadników (różnice pokoleń migrantów i ich wpływ na procesy adaptacyjno-integracyjne), 3) instytucje społeczne (w badaniach socjologicznych na Ziemiach Zachodnich zwrócono uwagę zwłaszcza na instytucję szkoły, rodziny, zakładów pracy), 4) procesy industrializacji i urbanizacji dokonujące się w okresie PRL (czynnik ułatwiający start zawodowy i awans kulturalny osiedleńców).

Tworzenie się więzi regionalnych jest wyrazem zaawansowanego etapu rozwojowego w życiu społeczności powstałych z ugrupowań nowych osiedleńców, oznaczającego daleko posuniętą stabilizację nowej struktury społeczno-terytorialnej, możliwość przechodzenia do realizacji zadań odpowiadających interesom i potrzebom całych zespołów lokalnych zbiorowości, przekształcających się w zbiorowości ponadlokalne, nazywane społecznościami regionalnymi.

Powstanie zbiorowości ponadlokalnych jest także symptomem uformowania się nowego typu więzi z terytorium państwowo-narodowym, do którego przynależność ma charakter pośredni — poprzez zbiorowość regionalną. Nowi osiedleńcy mają, jako reprezentanci nowych regionów, poczucie przynależności obywatelskiej do państwa. Jest to społeczna integracja przestrzeni całego terytorium państwowego w nowych granicach.

Okres minionych dwudziestu lat Polski Ludowej zaznaczył się głębokimi przeobrażeniami w życiu ludności Ziem Zachodnich. Można przyjąć, że w okresie tym dokonał się pierwszy, podstawowy etap formowania się nowych więzi terytorialnych. We wszystkich miejscowościach Ziem Zachodnich mamy mianowicie do czynienia z funkcjonowaniem wyraźnie sformowanych nowych lokalnych społeczności, których członkowie czują się w tych miejscowościach ustabilizowani jako ich stali mieszkańcy i identyfikują się z tymi miejscowościami jako miejscami stałego swego pobytu. Liczne badania socjologiczne prowadzone na Ziemiach Zachodnich w ostatnich latach naświetliły różne aspekty tego specyficznego zjawiska.

Jednym z podstawowych przeobrażeń, jakie zarysowały się w postawach lud-

ności wobec terytorium Ziem Zachodnich pod koniec dwudziestolecia Polski Ludowej, jest formowanie się nowych zbiorowości o charakterze ponadlokalnym, tj. nowych społeczności regionalnych. Wskazując na końcowe lata dwudziestolecia Polski Ludowej mamy na myśli dynamikę tego procesu, urastającego do rangi zjawiska masowego, przejawiającego się w postawach i świadomości przeciętnych mieszkańców, a nie tylko wśród grupy działaczy społeczno-kulturalnych (tzw. patriotów Ziem Zachodnich).

Zagadnienie to nie było dotąd przedmiotem programowych badań socjologicznych. Próbę dokładniejszą zarysowania problematyki takich badań na przykładzie województwa zielonogórskiego z formującą się tam społecznością regionalną „Lubuszan” podjął autor w artykule drukowanym jako część pracy zbiorowej pt. *Przeobrażenia społeczne Ziem Zachodnich 1945—1965* (książka ukaże się nakładem Instytutu Zachodniego w 1967 r.) Aktualność tego zagadnienia na całych Ziemiach Zachodnich zasługuje jednak na większą uwagę wyrażającą się w podjęciu systematycznych badań regionalnych.

V. Znaczenie badań dotyczących społeczności terytorialnych na Ziemiach Zachodnich

Tworzenie się nowych społeczności terytorialnych na Ziemiach Zachodnich jest zjawiskiem szczególnie interesującym z punktu widzenia teorii socjologicznej. Można śmiało powiedzieć, że te właśnie procesy stanowią o specyfice badań socjologicznych na tych ziemiach. Szanse badania takich procesów są niezwykle rzadkie. Nie często przecież zachodzą przypadki tworzenia się społeczności mających czysto osiedleńczy charakter, społeczności pionierskich.

Liczne ruchy migracyjne, które miały miejsce w ostatnich dziesięcioleciach odbywały się z reguły w ramach istniejących sieci osadniczych. Grupy ludności migrującej osiadały zwykle w granicach różnych lokalnych społeczności jako tzw. grupy przybyszów. Społeczności przyjmujące (wchłaniające) były zainteresowane w pomyślnym i skutecznym przebiegu ich adaptacji do własnych norm grupowych i zwyczajów. Zjawiska te znalazły swe odbicie w badaniach socjologicznych. Rozwinięła się literatura socjologiczna dotycząca tego typu migracji i związanych z nimi procesów społecznych, zagadnień dezorganizacji społecznej (perturbacji) w życiu ludności przyjmującej przybyszów, przenikania nowych treści kulturowych, nowych wzorów i wartości społecznych do miejscowości, z których migranci pochodzili, dezorganizacji osobowości migrantów itd.

Z trudem natomiast i raczej powoli rozwija się dział teorii socjologicznej dotyczącej społeczności pionierskich, złożonych całkowicie z ludności nowo osiedlonej. Z tego względu duże znaczenie mają badania socjologiczne dotyczące społeczności powstałych w drodze masowych przesiedleń ludności po II wojnie światowej. Przesiedlenia te stworzyły jedyną w swoim rodzaju i niepowtarzalną szansę dla traktowania związanych z nimi procesów społecznych jako naturalnego eksperymentu, umożliwiającego w drodze bezpośredniej obserwacji i systematycznie powtarzanych badań, gromadzenia danych empirycznych do ustalania zachodzących w nich prawidłowości. W tej sytuacji zarówno badania socjologiczne poświęcone pierwszemu etapowi tworzenia się nowych społeczności terytorialnych, tj. społecznościom lokalnym (tym, które znalazły już rzeczywiste odzwierciedlenie w literaturze socjologicznej na temat Ziem Zachodnich), jak i etapowi następnemu tj. postulowanym przez nas badaniom dotyczącym nowych społeczności regionalnych na Ziemiach Zachodnich mają ogólnie teoretyczne znaczenie. Podjęcie tych badań powinno przyczynić się wydatnie do ogólnego rozwoju wiedzy socjologicznej.

Podkreśliliśmy już, że zagadnienie tworzenia się nowych społeczności terytorialnych stanowi o specyfice problematyki socjologicznej Ziemi Zachodnich. Aspekt ten ma jednak szersze, ogólnospołeczne i ogólnopolityczne znaczenie. Jak wiemy, charakterystyczną cechą odrębności grup terytorialnych jest stosunek członków tych grup do zajmowanego terytorium wyrażający się w swoistej więzi terytorialnej, w posługiwaniu się nazwą terytorialną do grupowego samookreślenia się, w identyfikowaniu się z określoną w ten sposób zbiorowością. Nie zawsze jednak uświadamiamy sobie wyraźnie (nie zawsze pamiętamy), że to, co nazywamy w języku socjologicznym więziami lokalnymi i regionalnymi, stanowi — w odniesieniu do Ziemi Zachodnich — przedmiot niezwykle kontrowersyjny. Więzy te nazywane są w języku politycznym „prawem do ojczyzny”, „prawem do stron ojczystych”, (*Recht auf die Heimat, Heimatrecht*). Doniosłość tego zagadnienia podkreślana jest w licznych dokumentach: politycznych deklaracjach, orędziach sfer kościelnych, zjazdach partyjnych itd. Z tego punktu widzenia naukowe badania społecznego mechanizmu tworzenia się nowych grup terytorialnych na Ziemiach Zachodnich, dokumentacja tych procesów (nazywanych niekiedy procesami autochtonizacji ludności na Ziemiach Zachodnich) i ich teoriiotwórcza analiza jest równocześnie działalnością o wyjątkowo doniosłym znaczeniu społeczno-politycznym.

VI. Zakończenie

Wypowiedź naszą w sprawie prowadzenia „regionalnych” badań socjologicznych na Ziemiach Zachodnich formułujemy w przekonaniu, że ich podjęcie nie nastrecza poważniejszych trudności organizacyjnych. Końcowy okres dwudziestolecia Polski Ludowej zaznaczył się na Ziemiach Zachodnich intensywnym rozwojem sieci regionalnych placówek naukowo-badawczych. Powstały mianowicie regionalne instytuty naukowo-badawcze lub ośrodki naukowo-badawcze we wszystkich miastach wojewódzkich Ziemi Zachodnich, a ponadto podjęto próbę koordynacji pracy naukowo-badawczej tych placówek przez powołanie Komisji Koordynacyjnej Instytutów Ziemi Zachodnich. Istnieją na Ziemiach Zachodnich następujące regionalne placówki naukowe: Instytut Śląski w Opolu, Instytut Wrocławski przy Wrocławskim Towarzystwie Naukowym, Instytut Badań Naukowych przy Lubuskim Towarzystwie Naukowym w Zielonej Górze, Instytut Zachodnio-Pomorski w Szczecinie, Ośrodek Badawczo-Naukowy przy Koszalińskim Towarzystwie Społeczno-Kulturalnym w Koszalinie, Instytut Bałtycki w Gdyni, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. Wymienione placówki tworzą w sumie imponującą bazę organizacyjno-naukową otwierającą dla „regionalnych” badań naukowych na Ziemiach Zachodnich możliwości, jakich dotychczas na tych ziemiach nigdy nie było i jakich nie ma również na tzw. starych ziemiach polskich.

Zygmunt Dulczewski

NA ZACHODZIE O GRANICY NA ODRZE I NYSIE

Omawiając nastawienie opinii zachodniej wobec granicy polsko-niemieckiej w drugim półroczu 1965 r.¹, pisaliśmy już o fiasku zakrojonej wówczas na szeroką skalę propagandy kół rewizjonistycznych NRF, które permanentnie kwestionują

¹ J. Sobczak, *Na Zachodzie o granicy na Odrze i Nysie*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1966, ss. 126—156.